

Kollár János Miklós

A TRIANONI MENEKÜLTEK ELHELYEZÉSÉNEK KÉRDÉSE ÉS A KISLAKÁSÉPÍTÉSEK DEBRECENBEN

1918 őszétől az áttelepült menekültek segélyezése és munkához juttatása mellett lakhatásuk megoldása is az érintettek társadalmi integrációjának egyik kulcskérdése volt. Az 1920-as évek elejétől meginduló kormányzati és helyi szintű lakásépítkezések hátterének feltárása – minthogy a lakásügy témaköre számos kutatási terület metszéspontján fekszik – új információkkal bővítheti a kérdéskör gazdasági, társadalmi, illetve kulturális vonatkozásaival kapcsolatos ismereteinket.¹ Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy Debrecen városa miként birkózott meg ezzel a kihívással.

Debreceni menekültek

Debrecen és Hajdú vármegye levéltári iratai között nem találni olyan jegyzőkönyveket, melyek alapján egyértelműen megállapíthatnánk, pontosan mely irányokból érkeztek menekültek a városba és a vármegye területére. A térség földrajzi elhelyezkedése miatt ugyanakkor kézenfekvőnek tűnik a feltételezés, hogy a Hajdúság felé áramló tömegek legnagyobb része a Román Királysághoz csatolt vármegyékből érkezett. Egy, a Magyar Királyi Államvasutak debreceni üzletvezetője által Márk Endre debreceni polgármesterhez intézett, 1920. májusi jelentés alapján pillanatképet kaphatunk az ekkor éppen a debreceni pályaudvaron vagonokban tartózkodó 77 menekült származási helyéről. A fennmaradt listán 14 menekült neve szerepel, melléjük felvezetve családtagjaik száma.² A 14 családfő közül kilencen származtak román fennhatóság alá került területekről, négyen a Felvidékről és egy fő a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélt Nagybecskerekéről.³

A menekült közszolgálati alkalmazottak nyilvántartását elrendelő 1920. évi 2955/M. E. sz. rendelet értelmében a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság 1921

¹ *Bódy Zsombor*: A lakás mint kutatási téma a modern városok történetében. Korall 58. szám (2014) 5.

² A táblázatos kimutatásban felvezették még a vasúti kocsik számát, továbbá egy „Hová köti valami érdek?” feliratú rubrikát is. Ez utóbbiból derül ki, hogy például Sülő János várnai (a békeszerződésig Trencsén vármegye, Zsolna járás) földművesnek Debrecenben lakott a testvére, a Töketeresbéről (Zemplén vármegye, Gálszécsi járás) 11 fős családdal menekült Novotni János kocsinak pedig Búdszentmihályon (ma Tiszavasvári) laktak a szülei. A listán szereplők közül volt olyan, akinek testvére orvosként praktizált Kaposváron, de Vunderlik Árpád lugosi pénzügyi irodatiszt fia például a közeli Szegeden lakott. Ők azon „szerencsések” közé tartoztak, akik rokoni összeköttetések nyomán talán könnyebben juthattak lakhatáshoz, és nem is biztos, hogy huzamosabb ideig Debrecenben maradtak.

³ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: HBML), Debrecen Város Tanácsának iratai (a továbbiakban: IV. B. 1405/b.) 9028/1920

októberében jelentést kért Hajdú vármegye alispánjától azokról a menekültekről, akiknek a végleges elhelyezése hatósága területén még nem történt meg. Az összeírás során Püspökladány városa 1921. december 16-án egy 74 főből álló listát továbbított az alispánnak, melyen többek között feltüntették a felvett tisztviselők menekülés előtti utolsó állomáshelyét is. Akárcsak a debreceni üzletvezetőség listáján, a név szerint regisztrált menekültek családtagjai itt is csak szám szerint szerepelnek. Püspökladány 74 főből álló jelentésén, a feltüntetett menekültek utolsó állomáshelyét 65 esetben sikerült teljes bizonyossággal megállapítani. A vizsgált családok közül 55-en a Román Királysághoz csatolt területekről menekültek Püspökladányba, közülük 22-en Nagyváradról. Heten települtek át Csehszlovákiából, egy fő a Vajdaságból, kettő pedig Fiuméből. Pár száz főből természetesen nem lehet megbízható statisztikai mintát készíteni, mindenesetre beszédes, hogy 1921 végén a Debrecentől 51 kilométerre fekvő városban ideiglenesen elhelyezett menekültek 85%-a és az 1920 májusában a debreceni pályaudvaron tartózkodók 65%-a a Román Királysághoz csatolt területekről menekült a Hajdúságba.⁴

Az elmúlt évek kutatási eredményei rámutattak arra a tényre, miszerint a menekültek pontos számának meghatározására a jelenleg rendelkezésre álló források felhasználásával nincs lehetőség. Számuk valahol Mócsy István 426 ezer és Kovács Éva félmillió fős maximum becslése között lehet.⁵ Ez jó harmadával több, mint az 1920 áprilisában létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) 1924-ben kiadott zárójelentésében közölt 350 ezer fős adat. A mintegy 100 ezer fős többlet abból következhet, hogy a központi menekült statisztikát csak 1920 tavaszán kezdték el vezetni, így az nem tartalmazhatta az 1918 őszétől az OMH létrehozásáig áttelepülőket. Érdekes módon Debrecen esetében ez a logika éppen fordítva működik, ugyanis a debreceni lakáshivatalnak az OMH öt kérdésére küldött, 1920. június 7-én kelt válaszából tudjuk, hogy 1920. május 31-én Debrecenben 500 menekült család, 1286 személy tartózkodott, „nagyreszük letelepülő”.⁶

Paradox módon tehát éppen abból az időszakból nincs megbízható adat a menekültek pontos vármegyei és debreceni jelenlétéről, amikor már működött a menekültek regisztrációja és ügyeik egységes intézésének céljából életre hívott

⁴ MNL HBML, Debrecen város alispánjának iratai (a továbbiakban: IV. 906/b.) 243/1922

⁵ *Kolob Gábor*: A trianoni menekültek száma. In: Úton. Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után. Szerk. Ablonczy Balázs. Bp. 2020. 22. – Az említett szerzők munkái: *István Mócsy*: The effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921. New York 1983.; *Kovács Éva*: A hontalanság ötödik éve: 1922. Kassa. Medvetánc 9. (1989) 1988/4–1989/1. sz. 35–48.

⁶ MNL HBML IV. B. 1405/b. 7685/1920

Országos Menekültügyi Hivatal és annak debreceni kirendeltsége. Jobb híján tehát marad a következtetés, miszerint, ha 1920-ig a menekültek mintegy egyharmada érkezett az országba, akkor a május 31-jei 1286 fős számot a kétharmadával felkeresítve megkapjuk az 1924-ig Debrecenbe érkezett és letelepedni kívánó menekültek becsült számát. Az így kapott 3800-4000 fős menekültszám reálisnak tűnik, számolva a népszámlálási adatokkal⁷ és figyelembe véve az eddig feltárt elsődleges helyi forrásokat. Eredményeink az OMH zárójelentése szerint a menekültekkel kapcsolatosan Debrecenben keletkezett ügyiratok számát tekintve is megállják a helyüket,⁸ kiváltképp, ha párhuzamot vonunk az ezekben az években hasonló szerepet betöltő Miskolc városával, ahol Szűts István Gergely szintén 3500-4000 főben határozta meg a letelepedhetett menekültek számát.⁹ A debreceni városvezetésnek mindenképpen több ezer letelepülővel kellett számolnia, amikor az 1920-as évek elejétől megkísérelte a vagonokban, szükséglakásokban és barakkokban élő menekültek tisztességes lakhatását előmozdítani.

A háború során kialakult lakáshelyzet

A menekültek sikeres lakhatáshoz juttatását hosszú évek felgyülemlett nehézségei akadályozták. A világháború kirobbanása után megakadtak az ország köz- és magánépítkezései, a termelés átállt a hadigazdaságra, ami takarékosági rendeleteket és anyagzárlatot eredményezett. Az építkezésben főszerepet vállaló magántőke a háború kitörése után szép lassan kivonult az építőiparból; az építőanyagtermelés csaknem teljesen leállt, az alapanyagok pedig 400-1500%-kal drágultak.¹⁰ A lakhatási gondok nemcsak a középosztályt, hanem a városi lakosság majd egészét

⁷ Az 1910-es népszámlálás 92 729 lelket talált Hajdú vármegye székhelyén, majd 1920-ra a város lakossága mintegy 11,5%-kal, 103 186 főre növekedett. Újabb tíz év elteltével a korábbi értéknel 14 089 fővel többen, 117 275-en laktak a cívisvárosban. Mindemellett, az 1930. évi népszámlálás országosan regisztrált még 81 491 külföldi állampolgárt, ez a szám a népesség 1%-át tette ki. A külföldi honosok száma Debrecenben 1043 fő, ez az országos átlaghoz hasonlóan az akkori lakosság 0,9%-a volt. Ők olyan menekülő-repatriálók lehettek, akiknek az állampolgárság-felvétele még nem rendeződött vagy nem is szándékoztak magyar állampolgárokká válni. Ide tartozhatnak a menekültek népes csoportjának leszármazottai is. *Penka Pejkovszka – Demeter Gábor: A bevándorlók és munkaerőpiaci beilleszkedésük a két világháború közötti Magyarországon. Történelmi Szemle 59. (2017) 262.;* Az 1930. évi népszámlálás I. Bp. 1932. 16.

⁸ A zárójelentés szerint Debrecenben 9561 menekültekkel kapcsolatos ügyirat keletkezett, mely értéket, ha a fenti logika mentén az egyharmadával felkeresítjük, akkor ezek valós száma valahol 12,5 ezer fő körül mozoghat, amiből joggal következtethetünk a menekültek több ezer fős debreceni jelenlétére. Lásd *Petrichevich Horváth Emil: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről. Bp. 1924. 41.*

⁹ *Szűts István Gergely: Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. Kisebbségkutatás 18. (2009) 435–452.*

¹⁰ *Umbrai Laura: A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948. Bp. 2008. 147–148.*

sújtották. A háború során megszűnt a szabad lakás piac,¹¹ hatósági nyilvántartás és közvetítés lépett a helyébe, a háború végén pedig megszületett a hatósági kiutalások rendszere.¹² (Eközben a lakások elvben magántulajdonban maradtak.)

Az 1917. október 30-án kiadott második lakásrendelet (4180/1917. M. E. sz.) német mintára hazánkban is életre hívta a lakáshivatalok intézményét, melyek kezdetben városi, majd a Tanácsköztársaság bukása után állami szervként működtek. A Központi Lakáshivatal állította ki a lakásigazolványokat és engedélyezhette a lakáskiutalásokat.¹³ A lakáshivatallal olyan, mindaddig ismeretlen új fogalmak születtek, mint a „jogos lakásigény”, a már említett „lakáskiutalás”, és a nem túl jól csengő „lakásrekvirálás”. Az a kérdés, hogy kinek volt jogos vagy éppen hamis a lakásigénye, a háború alatt és után a magyarországi társadalom széles rétegeit érintette, aminek következtében a lakásrendeletek kiadása állandó feszültséget és konfliktushelyzeteket generált.¹⁴

A kötött lakásgazdálkodás kialakulása tovább rontotta a magánszektor vállalkozási kedvét, hiszen a béreket államilag szabályozták, korlátozták a felmondási jogot, a lakáshivatal pedig messzemenően beleszólt a tulajdonosok és bérlők viszonyának alakulásába. A lakáshiány ellensúlyozásának érdekében ugyan engedélyezték a könnyűszerkezetű barakklakások építését, de a szakemberek egyöntetű véleménye szerint a helyzeten csak az állami építkezések megkezdése, illetve a magánszektor érdeklteté tétele segíthetett, még esetleges veszteségeik közpénzzel való ellentételezésével is.¹⁵ Az ország háború utáni instabil belpolitikai és pénzügyi helyzete hosszú ideig csak a már meglévő lakásállomány újraelosztását tette lehetővé, ennek alapján szinte lehetetlen küldetésnek tűnt, hogy a közel félmillió menekült tömeget belátható időn belüli lakhatáshoz juttassák.¹⁶

A 20. század első évtizedének végén tetőző budapesti nagy építési hullám az „utolsó békeévekben” érte el Debrecent. A romantikát és a magyaros szecessziót képviselő épületek (az új Arany Bika szálló, a Hatvan utcai református egyházi béraplota) megbontották ugyan az addig egységes klasszicista városképet, de a régi és az

¹¹ A kormány 1916. november 12-én adta ki a 3787/1916 M. E. számú, úgynevezett első lakásrendeletét, mellyel a lakások szabad forgalma megszűnt. Ettől kezdve beszélhetünk kötött lakásgazdálkodásról. 1917 februárjában azzal „enyhítették” a rendeletet, hogy a bérbeadó abban az esetben felmondhatta a lakó(k)nak, ha ő maga akart beköltözni bérléményébe.

¹² *Bódy Zsombor*: A magyar társadalom az első világháború és Trianon után. Magyar Tudomány 181. (2020) 769.

¹³ *Umbrai L.*: A szociális kislakásépítés története i. m. 151–152.

¹⁴ *Bódy Zs.*: A magyar társadalom i. m. 769.

¹⁵ *Umbrai L.*: A szociális kislakásépítés története i. m. 153–154.

¹⁶ *Szűts István Gergely*: „A szükséglakások felét a menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. Korall 40. szám (2010) 117.

új kellő harmóniával illeszkedett egymáshoz.¹⁷ Debrecenben az 1910-es évek elején 18 908 lakást tartottak nyilván, melyeknek 9,2%-a volt üres, de azok főként a külkerületeken, illetve a közelben található tanyákon álltak. A lakott lakások 63%-a egyszoba-konyhás vagy konyha nélküli volt. A kétszobás lakások aránya mindössze 18,8%-ot, a háromszobások aránya pedig csak 6,3%-ot tett ki. A lakott állomány 3,6%-a volt négyszobás, 1,86%-a ötszobás, 2,25%-a pedig ötnél több szobás.¹⁸ A polgári középosztály lakásideálja a háború előtt a háromszobás otthonoktól indult, a húszas évektől azonban a kétszoba-konyhás is már-már irigyelt nagyságnak számított.¹⁹ Debrecenben éppen a húszas években felértékelődő két- vagy háromszobás, olcsóbb (kis)lakásokból²⁰ mutatkozott rendkívüli hiány, amelyek a menekültek körében fölülreprezentált állami tisztviselők²¹ számára elfogadható méretűek lettek volna.

Nem csak a lakások mérete és árszintje mutatott azonban szomorú képet. Miközben Budapesten átlagosan négyen vagy négy embernél többen laktak az egyszobás lakásokban, Debrecenben ez a szám meghaladta az öt személyt. Nem volt ritka, hogy két család bérelt egy szobát, és sokszor az egyik szobarészben ágyrajárókat is fogadtak, hogy ki tudja fizetni a lakbért. A háború végén mintegy 60 ezren éltek így egyszobás lakásokban. Bár az 1910-ben elfogadott városi építési szabályrendelet a higiénia szabályait figyelembe véve kötelezővé tette az alapincézést és előírta az ablakok minimális méreteit, a rosszul égetett téglából készült falak és a sokszor egészen a földéig felszívódó talajnedvesség miatt a lakásállomány egy része egészségügyi szempontból nem felelt meg az előírásoknak.

Ardó Miklós városi mérnök számításai szerint Debrecennek legalább 2500 új kislakásra lett volna szüksége a háború után. Ezeket a város körüli kertes övezetbe álmodta meg, egészséges, zöld környezetben. Ardó elképzelései szerint az így létrejövő kertvárosi városrészben egyaránt épültek volna drágább bérlemények az „intelligensebb osztályok” részére, valamint munkásház telepek, illetve kislakások a „szegényebb egzisztenciák” számára.²² Aczél Géza városi főmérnök még a háború alatt kidolgozott, a város környéki kertségek rendezéséről szóló szabályrendelete a

¹⁷ *Mazsu János*: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 17. Szerk. Gazdag István. Debrecen 1990. 63.; *Sápi Lajos*: Debrecen település és építéstörténete. Debrecen 1972. 76.

¹⁸ *Ardó Miklós*: A lakáskérdés megoldása Debrecenben I. Debreczeni Közlöny 14. (1917) 25. füzet 208.

¹⁹ *Szűts I. G.*: Barakkok i. m. 447.

²⁰ A 4180/1917 M. E. számú lakásrendelet szerint kislakásnak minősült az a lakás, melynek bére Budapesten nem haladta meg az 1500 koronát, a 20 ezernél nagyobb lélekszámú városokban az 1000 koronát, kisebb városokban pedig a 700 koronát. – *Umbrai L.*: A szociális kislakásépítés története i. m. 151.

²¹ A menekültek között a köztisztviselők aránya igen magas, 12,6%-os volt, az adatot családtagjaikkal korrigálva viszont már 54,4%. – *Csóti Csaba*: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924. *Limes* 15. (2002) 2. sz. 28–29.

²² *Ardó M.*: A lakáskérdés megoldása I. i. m. 208–209.

rendezés és a közművesítés költségeinek nagyobb részét a telektulajdonosokra hárította volna, arra hivatkozva, hogy a költségek ellenértékét a telkek értékemelkedése biztosítja. Az úgynevezett Közhasznú Munkásházépítő Részvénytársaság 1917-re már több mint 200 ezer m² területet kapott a várostól, ötven éves hosszú bérletre, hogy azon két 25-25 épületből álló munkástelepet létesítsen a háború után. Egy-egy épületet négy egyszoba-konyhás, kamrás lakásként képzeltek el, és a telepekhez tartozott volna egy középület, fürdővel és olvasóteremmel. A 200 lakás építési költségét 50 m²-rel számolva 800 000 koronában határozták meg, és a tervek szerint a lakások éves bérköltsége nem haladta volna meg a 200 koronát. Viszonyításképpen, két évvel később, 1919 februárjában egy Zilahról Debrecenben menekült, a közigazgatási munkahelyi hierarchia alján álló vármegyei díjnok havi illetménye 102 korona volt, melyből kifizethetőnek tűnik a havi 17 koronára kikalkulált bérleti díj.²³ Ha pedig mindezek mellett figyelembe vesszük, hogy a legjobban fizetett munkáskategóriák bérezése 1918 végére meghaladta a IX. köztisztviselői osztály első fokozatának értékét is, mindenképpen azt mondhatjuk, hogy az évi 200 koronás bérleti díjat meglehetősen kedvezményesnek lehetett volna tekinteni.²⁴ Ardó hosszú távú, háború utáni átfogó debreceni lakáspolitikai programjának legfőbb alapvetése az volt, hogy a városnak vissza kell csábítania az építőipari beruházásokhoz az állam által korábban elriasztott magántőkét, valamint rá kell bírnia a helyi telektulajdonosokat az építkezések mielőbbi megkezdésére a kedvező adópolitikával és az épületanyagok árának megrendszabályozásával. Így amellett, hogy enyhíthető lett volna a súlyos lakáshelyzet, elejét lehetett volna venni a háború után elkerülhetetlennek látszó lakbéremeléseknek is.²⁵

A debreceni tisztviselők lakhatási problémáinak megoldására már a háború előtt is történtek kísérletek, illeszkedve a kertvárosi koncepcióba. A debreceni városháza 1910-ben – javarészt társadalmi szervezkedésnek köszönhetően – meglehetősen olcsón, ölenként 3 koronás áron, körülbelül 13 ezer négyszögölnyi területet bocsájtott a „Tisztviselő-telep létesítésére alakult szövetkezet” rendelkezésére. Ebből mintegy 50, átlagosan 300 négyszögöles telek kialakítására adódott lehetőség a már korábban megszerzett postakerti²⁶ területekkel együtt. A telkek teher nélkül való megszerzése érdekében az építkezni kívánó tisztviselők a Debreceni

²³ MNL HBML IV. 906.b 27/1919

²⁴ *Bódy Zsombor*: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódy Zsombor. Bp. 2019. 168–169.

²⁵ *Ardó Miklós*: A lakáskérdés megoldása Debrecenben II. *Debreceni Közlöny* 14. (1917) 26. füzet 215–218.

²⁶ A Postakert mai területét a 16. században még „a Szent Miklós utca végén fekvő szőlőkert”-nek hívták, majd a 18. századtól Patikáskertként nevezték, talán mert a város patikusa is itt vásárolt magának szőlőkertet. A manapság ismert név a 18. század végén alakult ki, a debreceni postakodás megszervezésével párhuzamosan.

Bank Részvénytársaságtól az építés befejezéséig váltóra, azontúl pedig 22–47 évi futamidőre kölcsönt kaphattak. Az így otthonhoz jutó családok törlesztőrésze csaknem azonos lehetett a debreceni tisztviselői kar átlagos lakásbérével. A házak fekvése is kedvező volt: a Szoboszlói és Széchenyi utcák határolta környék mindössze tizenöt perc séta távolságra fekszik a városközponttól.²⁷

Menekülthullámok és az ideiglenes elhelyezés kérdése

A menekültjelenséggel Debrecen város közönsége nem 1918-ban találkozott először. A keleti hadszíntéren lezajlott 1914-es őszi hadműveletek következtében a Galíciába betörő orosz csapatok elől menekülve mintegy 400 ezren hagyták el lakóhelyüket, s ők hamarosan nemcsak Budapesten, de több kelet-magyarországi településen is megjelentek. A kezdeti rokonszenv hamar szertefoszlott; a javarészt zsidó menekültekkel szemben egyre erősödött az antiszemitaizmus, és számos település vezetője a galíciaiak jelenlétével magyarázta az élelmiszercikkek drágulását vagy a járványok terjedését. A magyar kormány már 1915-ben megegyezett Béccsel az osztrák állampolgárnak minősülő menekültek Ausztriába szállításáról, de a rendkívüli viszonyok közepette a végleges rendezésre csak 1920 tavaszától kerülhetett sor.²⁸

Az Erdély ellen 1916. augusztus 27-én indult román támadás következtében hozzávetőlegesen 200 ezren menekültek el az érintett székely vármegyékbe betörő katonai alakulatok elől.²⁹ Közülük szeptember 2-a és október 11-e között mintegy 30 ezren fordultak meg a debreceni vasútállomáson felállított „üditő állomáson”. A bejelentések tanúsága szerint Debrecen városa 4369 menekültet fogadott, akik közül az 1916-os év végéig 1142 főnek állítottak ki visszatérő igazolványt, és összesen hétszázán tudtak rokonoknál, ismerősöknél menedékre találni. Debrecenben helyezték el ideiglenesen nemcsak a csíkszeredai polgármesteri hivatalt, de a nagyszebeni hadtestparancsnokságot is.³⁰

Az utódállamok kiutasító politikája, majd a trianoni békeszerződés miatt Debrecenbe érkező menekültek elhelyezésének problémája nem hasonlítható a korábbi menekültekkel kapcsolatos tapasztalatokhoz. A hatalmas méreteket öltő bevándorlás és az egyébként is kritikus debreceni lakáshelyzet következtében a városvezetés képtelen volt minden menekültet fedél alatt elhelyezni. Tovább növelte a menekültek számát a Károlyi-kabinet Budapestet tehermentesítő stratégiája is,

²⁷ Husz Lajos: A debreceni tisztviselő-telep. Debreczeni Képes Kalendárium 12. (1912) 148–151.

²⁸ Pálvölgyi Balázs: Senkiföldjén. Bécs és Budapest lépései a keleti front menekültjeinek eltávolításáért (1915–1921). In: Úton i. m. 35–45.

²⁹ Csóti Csaba: Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld. Limes: tudományos szemle 17. (2004) 1. sz. 57.

³⁰ Polgármesteri jelentés az 1916. évről. Debreczeni Közlöny 14. (1917) 33–35. füzet 341., 362.

mely szerint a fővárosba érkező menekülteket már 1918 novemberétől igyekeztek vidéki városokba irányítani (148630/1918. B. M. sz. rendelet). Ezeket az embereket lehetőség szerint a kijelölt törvényhatóság területén, szomszédos városokban, illetve kisebb településeken, községekben kellett ellátni, társadalmi erőforrások bevonásával.³¹

A vidéki elhelyezések sikerességével kapcsolatban meglehetősen hézagosak a rendelkezésre álló elsődleges források, de néhány vármegyei jelentésből hely-lyel-közzel látható, hogy mekkora elszállásoló kapacitással rendelkezett Hajdú vármegye. Egy 1920 júniusában kelt, az OMH helyi kirendeltségének megkeresésére írt alispáni jelentés szerint Hajdúdorog és Püspökladány kivételével egyetlen város vagy község sem volt hajlandó vagy képes 15-20 főnél több menekültet elszállásolni, sőt Hajdúszoboszló előljárósága egyértelműen közölte, hogy a városban senki sem akar magánál menekülteket elhelyezni. Vámospércs és Téglás az óriási lakásínségre hivatkozva adott elutasító választ, míg Felsőjózsa a város dohánypajzáit, Hajdúhadház pedig tíz tantermet tudott felajánlani a menekültek számára. Hajdúdorog végül 123, Püspökladány pedig 260 fő elszállásolását vállalta hivatalosan, miközben a püspökladányi jegyző további 500 személy elhelyezését helyezte kilátásba „saját hatáskörében”.³²

Miután a vármegye települései kevés menekült elhelyezését vállalták magukra, a debreceni városvezetés jobb híján megkezdte a már 1920-ban is elhasznált állapotban lévő, 1898-ban épített ideiglenes katonai barakkok átalakítását a repatriálók fogadására.³³ A Salvator barakkok³⁴ a háború alatt az úgynevezett második számú tartalékkórházként működtek. A háború után itt létesült úgynevezett nyulasi³⁵ szükségglakások bizonyos barakkjai egészen 1977-ig használatban maradtak.³⁶ A Délmagyarországi Közművelődési Egyesület 1913-ban emelt épülete (DMKE-internátus) mellett kialakított Bocskai téri barakk szükségglakásokat is csak 1944-ben számolták fel.³⁷ 1919 őszén felmerült a város tulajdonában lévő Salétrom laktanya szükségglakásokká alakításának ötlete is, de Szilágyi János építésmérnök ajánlata

³¹ MNL HBML IV. B. 906/b 143/1919

³² MNL HBML IV. B. 906/b 3162/1920

³³ *Sápi L.*: Debrecen i. m. 79.

³⁴ A második tartalékkórház 1915 elején vette fel a Ferenc Salvator nevet, miután a főherceg látogatást tett az intézmény falai között.

³⁵ Ekkor a város külterülete, napjainkban Debrecen egyik városrésze.

³⁶ A vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben a városvezetés 1927 októberében a vasbeton barakkok egy részét „Szeretetházak” kialakításának céljára átadta a Kálvinisták Templomegyesülete részére. Az egyesület ezen barakkokban kívánta elhelyezni a munkát nem találó, frissen szabadult rabokat, ahol nemcsak anyagi fenntartásukról, de lelki gondozásukról is gondoskodni kívántak.

³⁷ *Batári Gergő*: Az első világháború egészségügyi vonatkozásai Debrecenben. Szakdolgozat. Debrecen 2017. 56.; *Sápi Lajos*: Településtörténeti sajtóösszefoglalók. In: Debrecen története 1919–1944 IV. Szerk. Tokody Gyula. Debrecen 1986. 154.

ellen ekkor még a laktanyában uralkodó rossz egészségügyi viszonyok miatt kifogást emelt Debrecen tiszti főorvosa.³⁸ Végül a kínzó lakáshelyzet és a tél közeledte miatt a városvezetés 1920 szeptemberében mégis a laktanya 1–4. számú épületeinek szükséglakásokká alakítása mellett döntött. A véghatározat 28 egyszobás és 6 egyszoba-konyhás lakás építését, illetve átalakítását rendelte el.³⁹ A munkálatokat 1920 októberében kezdték el, és 1921 tavaszára várták azok befejezését, de a sajtótudósítások szerint az épülő szükséglakások közül a negyedik számút már december elejére sikerült költözhető állapotba hozni.⁴⁰ 1921 februárjában Hubert Ottó főispán közbenjárására három millió korona kormányzati támogatással újabb öt szükséglakás épült, ahol hat kétszoba-konyhás és 43 egyszoba-konyhás lakást alakítottak ki.⁴¹

A román hadsereg⁴² kivonulása után nagyon rövid időn belül megkezdődött a meg nem szállt, illetve már korábban felszabadult területeken tartózkodó menekültek Tiszántúlról irányítása, így minden erőfeszítés ellenére a város nem tudta megoldani a vasúti pályaudvarra érkezők azonnali elhelyezését. Sokaknak ez azt jelentette, hogy hosszabb-rövidebb időre kénytelenek voltak vagonjaikban maradni. Mindössze két nappal az után, hogy a magyar honvédek bevonultak, 1920. március 12-én éjszaka 102 olyan menekült család érkezett a civisvárosba, amely már 1919. november vége óta vagonokban lakott a szolnoki pályaudvaron.⁴³ Április végén újabb 40 családot irányítottak Budapestről Debrecenbe, és a már korábban tárgyalt MÁV jelentés szerint májusban még mindig 14, javarészt erdélyi család élt a debreceni vasútállomáson.⁴⁴ A nyár közepén sikerült ugyan a vagonlakók nagy részét iskolai tantermekben elhelyezni, de a menekültek folyamatos özönlése folytán, számukban az apadás csak ideiglenes lehetett. Novemberben már újra 48 vagonlakó családot találunk a város pályaudvarán,⁴⁵ a városban tartózkodó menekültek száma az ősz végére pedig már meghaladta a háromezretet.⁴⁶

³⁸ A Salétrom-laktanya átalakítása. Debreczeni Független Újság, 1920. július 2. 3.

³⁹ MNL HBML, Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei) 1920. 434/19,417/19,522–1920. bkgy.

⁴⁰ Megkezdik a Salétrom laktanya átalakítását. Egyetértés, 1920. október. 8. 3.; Kész az egyik szükséglakás. Egyetértés, 1920. november. 28. 3.

⁴¹ MNL HBML IV. B. 1405/b. 2390/1921

⁴² Természetesen a román megszállás alatt is tartózkodtak vagonlakók a debreceni vasútállomáson. A híradások szerint a megszállás utolsó napjaiban egy, a pályaudvaron „cirkáló” román katona agyonlőtt egy családost vagonlakó menekült férfit. – A vagonlakó menekültek. Debreczeni Független Újság, 1920. március 23. 2.

⁴³ Vagonlakók érkezése Debrecenbe. Három hónapig teherkocsiban laktak. Egyetértés, 1920. március 13. 2.

⁴⁴ MNL HBML IV. B. 1405/b. 9028/1920

⁴⁵ A lakáshivatal elhelyezte a vagonlakókat. Egyetértés, 1920. július. 24. 3.; Debreczenben még 48 család lakik vagonban. Egyetértés, 1920. november. 13. 3.

⁴⁶ A menekültügyi kirendeltség a helybeli gazdatársadalomhoz. Egyetértés, 1920. november 7. 1.

Elhúzódo lakáspolitikai egyeztetések

Felismerve, hogy a magántőke még belátható ideig nem lesz képes orvosolni az egyre fokozódó lakáshiányt, a kormányzat az 1921. évi XXXVI. tc. életbe léptetésével 300 millió koronát szándékozott fordítani kislakások építésére. Hamar nyilvánvalóvá vált ugyanakkor, hogy a fent említett összeg egyáltalán nem elégséges arra, hogy abból az összes, vasúti kocsikban, különböző barakk-, valamint szükséglakásokban, illetve hivatalok, iskolák helyiségeiben ideiglenesen elhelyezett tisztviselőt és más menekültet megfelelő lakhatáshoz juttassa. A pénzügyi források hiányát a kormányzat a városok közreműködésével és jelentős anyagi áldozathozatalával kívánta ellensúlyozni. Az előzetes tervek szerint a városoknak vállalniuk kellett volna az építési terület, valamint a közművek ellenszolgáltatás nélküli átengedését, illetőleg létesítését, végül az állami támogatás összege után évi 2,5%-os kamat fizetését a kincstár részére. Cserébe kisajátítási jogosultság, a lakások feletti korlátlan tulajdonjog és állami jóállás révén előnyös feltételű kölcsön megszerzésének garantálása járt volna.⁴⁷

A tervezet kidolgozására válaszul a Magyar Városok Országos Kongresszusa 1921 augusztusában értekezletet hívott össze Budapestre, ahol Varga Jenő főjegyző személyében Debrecen is képviseltette magát. Varga a cívisváros legminimálisabb lakásigényét 150 kétszobás és 50 egyszobás lakás építésében állapította meg.⁴⁸ Az értekezlet résztvevői kimondták, hogy a menekültekről való gondoskodás nem városi, hanem állami feladat, majd feltételeiket memorandumba foglalva terjesztették a kormányzat elé. Eszerint: 1. a lakásépítések céljára felveendő kedvező kölcsön megszerzéséről a kormány gondoskodik; 2. a városok ugyanolyan összeggel járulnak hozzá az akcióhoz, mint az állam; 3. az építendő lakásokhoz telket és minden közművet a telekhatárig a városok bocsátják rendelkezésre; 4. a felépült lakások azonnali hatállyal városi tulajdonba kerülnek minden telekkönyvi korlátozás nélkül; 5. az állami hozzájárulásnak kamatmentes, vissza nem térítendő támogatásnak kell lennie;⁴⁹ 6. kizárólag a városok joga a telkek kijelölése; 7. az állam az új lakásokra 30 évi adómentességet biztosít; 8. törvény biztosítson jogot a városoknak rendkívüli közmunka igénybevételére; 9. a versenytárgyalás meghirdetése és a pályázatok elbírálása a városok feladata. Ha csak kisebb árkülönbségek mutatkoznak, akkor a helyi pályázók ajánlatát kell elfogadni; 10. a városok az állam által készített szabványos títustervektől eltérhessenek;

⁴⁷ MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: OL), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. (a továbbiakban: K 27) 1921. október 28.

⁴⁸ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 1921. 450/18,470/18,717/18,870-III.–1921. bkgy.

⁴⁹ A kormányzat itt jelezte, hogy bár a kölcsönt teljes egészében nem kell majd visszafizetni, az évi 2,5% kamat 25 éven át minden bizonnyal törlesztendő lesz.

11. az építendő lakások bérbeadására és a bérösszeg megállapítására kizárólag a városok legyenek illetékesek.⁵⁰

A kongresszus után a debreceni törvényhatósági bizottsági közgyűlés 1921. augusztus 19-én a debreceni városi tanács, illetve a jog- és pénzügyi bizottság véleményének hatására a megállapodások lényegét nem érintő, „azonban a város érdekeit hathatósabban védelmező némi pótlásokat is magába foglaló” szövegezés szerinti határozatot fogadott el, amely némiképp eltért a Magyar Városok Országos Kongresszusa által elfogadott 11 ponttól. Az új határozat szerint a városvezetés hajlandó volt az építendő lakásokhoz díjtalanul rendelkezésre bocsájtani a szükséges területet, valamint vállalni az építési költségek felét, ugyanakkor a kormány által garantált kedvező kölcsönrel kapcsolatban a közgyűlés kikötötte, hogy a hitel fedezetéül sem a felajánlott telek, sem a létesítendő lakások bérjövédelme, sem a városnak átengedett forgalmi és fényűzési adó felének hozadéka és általában a város bármely egyéb vagyona nem köthetők le. Kikötötték, hogy a Debrecen számára nyújtandó állami hozzájárulás kamatmentes, vissza nem térítendő támogatás legyen. A közgyűlés továbbá úgy határozott, hogy amennyiben a bérjövédelmek és a fényűzési adó fele részéből befolyó összeg nem tudná fedezni a Debrecenre eső hitel törlesztőrészeit vagy akár a felépült lakások fenntartási költségeit, úgy a hiányzó összegeket az állam tartozik kipótolni. A beiktatott biztosítékokkal Debrecen célja az volt, hogy elkerüljön mindenfajta extra költséget, és saját törlesztőrészeit a bérösszeggel, az átengedett fényűzési adó felével, illetve ezek elégtelensége esetén az állammal fizettesse ki. Azaz a telek és közművek⁵¹ átadásán kívül gyakorlatilag ingyen jusson a kislakásokhoz.⁵²

Ilyen körülmények között érkezett meg a kereskedelemügyi miniszter 2042-1921. K-M. sz. leirata, mely a 300 milliós országos hitelkeretből 10 millió koronát szándékozott Debrecennek juttatni 88 kétszoba-konyhás kamrás, illetve 34 egyszoba-konyhás kamrás kislakás építésére. Annak ismeretében, hogy a vidéki városok együttesen csak 40 millió korona erejéig részesülhettek a kislakások építésére szánt 300 milliós állami segélykeretből, jól kirajzolódik Debrecen komoly érintettsége, hiszen az esetleges sikeres tárgyalások után a hajdúsági város a vidékre szánt támogatások egynegyed részével gazdálkodhatott volna.⁵³ A támogatásért cserébe a kormányzat feltételül szabta, hogy a 20 millió koronát kitevő

⁵⁰ Debrecen álláspontja győzött az állami kislakások ügyében. A városok kongresszusának memoranduma. Debreceni Független Újság, 1921. augusztus 18. 3.

⁵¹ Mi több, bár a város hajlandó volt a közművek ingyenes átengedésére, amennyiben a lakások céljára kijelölt telken vízvezeték vagy közcsatorna nem volt kiépítve, ezen közművek kiépítésére a város időhataladékat kért és a problémát kutakkal és emésztőgödörökkel kívánta orvosolni.

⁵² MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 1921. 450/18,470/18,717/18,870-III.–1921. bkgy.

⁵³ *Melega Miklós*: Menekültlakások építése Szombathelyen (1922). In: Úton i. m. 90.

építési összeg felét a hajdúsági város köteles viselni, továbbá, hogy a kincstár által engedélyezett hitel után Debrecen 25 éven át évi 2,5%-os, azaz 250 ezer koronás kamatot tartozik fizetni negyedévi részletekben. A városvezetés köteles volt az építési területet költségmentesen rendelkezésre bocsájtani és a közművesítést saját költségén elvégezni, ugyanakkor a telekkijelölés csak az országos lakásépítési miniszteri biztosság hozzájárulásával történhetett. Fontos elvárás volt, hogy a felépült kislakásoknak legalább a fele kizárólag a vagonlakók, illetve más menekült és „helyhez kötött” tisztviselők elhelyezésére szolgálhatott, annak ellenére, hogy elkészültük után a lakások automatikusan a város tulajdonába kerültek volna.⁵⁴

A fenti leiratot csakhamar követte egy másik is, amely egyetemi tanári lakások építésének érdekében a tervbe vett 88 kétszobás és 34 egyszobás lakás számát 68 kétszobásra és 26 egyszobásra csökkentette. Az így keletkező 4,5 millió korona megtakarítást a kormányzat 18 háromszobás tanári lakás építésére kívánta átcsoportosítani, melyek összköltsége 10,8 millió koronára rúgott. A fennmaradó hiány egy részét a kereskedelemügyi miniszter, másik részét pedig állami segítséggel szerzett kölcsön formájában Debrecen lett volna köteles állni, amit 1922. augusztus 1-jéig a kultusztárca teljes egészében megtérített volna.

A kormányzat ajánlata után a törvényhatósági közgyűlés csalódottan vette tudomásul, hogy a leiratok figyelmen kívül hagyták a város kívánalmait, hiszen az állam által biztosított kölcsön nem lett vissza nem térítendő támogatás, és a város kizárólagos telekkijelölési joga is sérült. Hiába kerültek volna az elkészült lakások azonnal Debrecen tulajdonába, azok 50%-át a menekülteknek kellett volna adni. Tekintve az egyébként is súlyos debreceni lakáshelyzetet, ez a feltétel különösen problematikus lehetett a városvezetés számára. Azt is sérelmezték, hogy a kormányzat bizonytalanságban hagyta Debrecen a város által felveendő hitel tekintetében, és azt is, hogy a kiadások fedezetül szolgáló fényűzési adó elvonásának esetére nem gondoskodott a fennmaradó költségek rendezésének mikéntjéről.

Figyelembe véve az állami és az ekkor még nem ismert városi hitel után fizetendő kamatokat, valamint a kislakások építésére kijelölt terület közművesítésének költségeit (melyeket a városháza hozzávetőlegesen 8 millió koronára becsült), a közgyűlés 1921 decemberében határozatban mondta ki, hogy a tárgyalat feltételek mellett csak az egyetemi lakások ügyét hajlandó támogatni, mivel az a városra anyagi megterhelést nem jelent. Végezetül pedig, a korábbi városi álláspontot meglehetősen radikalizálva a közgyűlés dacosan úgy határozott, hogy hajlandó ugyan építési telket biztosítani az államnak, de azzal a kikötéssel, hogy ott a kormányzat a szükséges

⁵⁴ Amennyiben az építési költségek túllépték volna a 20 millió koronát, a többletet egyedül a városnak kellett volna állnia, megtakarítás esetén azonban annak felét vissza kellett volna utalni a kincstár részére.

lakásokat a saját költségén építi majd fel, és a közművek létesítéséhez adott 4 millió koronás városi támogatás után immár az állam fizet 25 éven át 2,5%-os kamatot Debrecennek.⁵⁵ Nem meglepő módon válaszeiratában a Pénzügyminisztérium a város által felajánlott „segítséget” nem fogadta el és kimondta, hogy Debrecen nem részesülhet a kislakások építésére megszavazott államsegélyből. A törvényhatósági közgyűlés a leiratot – sajnálattal – tudomásul vette.⁵⁶

A kilátástalan lakhatási viszonyok és a rendelkezésére álló szükséglakások rendkívül rossz állapota miatt (melyek közül öt össze is omlott) a városvezetés az állami hozzájárulás megszerzésének érdekében hamarosan mégis kénytelen volt ismét kapcsolatot keresni a kormányzattal.⁵⁷ Az Országos Lakásépítési Bizottság⁵⁸ kormánybiztosa ekkor közölte, hogy Debrecen továbbra is csak akkor részesülhet a kislakásépítésre szánt összegből, ha elfogadja a kereskedelemügyi miniszter 02042-1921. sz. leiratát. Ahhoz hajlandó volt hozzájárulni, hogy a város a versenytárgyalások eredménye birtokában saját maga dönthessen a kislakások számáról és típusáról. Debrecennek az államilag garantált kedvezményes kölcsönt 10,5 év alatt 5,25%-os kamattal kellett volna visszafizetnie.⁵⁹ A súlyos lakhatási helyzet hatására a közgyűlés revideálva korábbi álláspontját kimondta, hogy csatlakozni kíván az állami kislakásépítési akcióhoz, és hajlandó a 10 millió koronás állami kölcsön mellé további 15 millió korona hitelt felvenni, valamint ingyen telket biztosítani.⁶⁰

Hiába volt azonban meg a szándék, Debrecenben 1922-ben sem épültek kislakások, ugyanis az év közepére az állam által biztosított 300 millió koronás hitelkeret elfogyott.⁶¹ 1923 tavaszán megszűnt a kormánybiztosság, és az építkezések irányítása a Népjóléti és Munkügyi Minisztérium hatáskörébe került báró Petrichevich Horvát Emil államtitkár vezetésével.⁶² A minisztertanács újabb 1000 kislakás építését határozta el, melyre 1923. július 1-jétől – számolva a súlyos

⁵⁵ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 1921. 601/25,237/26,475/26,721. III.–1921. bkgy.

⁵⁶ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 1922. 6/2150/1882–1922. bkgy.

⁵⁷ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 1922. 33/2121-III.–1922. bkgy.

⁵⁸ Az állami, illetve önkormányzati építkezések egységes koordinációja érdekében 1922 júniusában hozták létre az Országos Lakásépítési Bizottságot, mely egyfajta szűkebb körű végrehajtó szervként funkcionált, közvetlenül a miniszterelnök alá rendelve. A bizottság élére kormánybiztost neveztek ki, kinek feladatai közé tartozott az anyagbeszerzés, az építkezések lebonyolítása és közvetlen felügyelete. – MNL OL K 27 Minisztertanácsi jkv.-ek, 1922. június 14.

⁵⁹ A mérnöki hivatal számításai szerint 20 millió koronából ekkor már csak 48 kétszobás és 10 egyszobás lakás építésére lett volna lehetőség, amihez még társult volna a közművek kiépítésének 5 milliós költsége. A városnak így 15 millió korona hitelt kellett volna felvennie az állami szerepvállalás megszerzéséhez.

⁶⁰ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 1922. 305/11,732. III.–1922. bkgy.

⁶¹ A kislakásépítő akció ügye nem kerül a közgyűlés elé. Egyetértés, 1923. október 17. 2.

⁶² Báró Petrichevich Horváth Emil első ízben az 1920. április 19-én, a 3240/1920 M. E. sz. alatt létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal vezetője lett, melyet 1922 februárjától a Népjóléti Minisztérium vezetése alá helyeztek. – MNL HBML, Debrecen Város főispánjának iratai IV. 901. c.5.d. 134/1922. M.; MNL OL K 27 1920. ápr. 14.

inflációval – 2 milliárd koronát szándékoztak fordítani. Ennek felét kaphatták a vidéki városok.⁶³ Ez mindenképpen pozitív fejlemény volt, hiszen, mint láthatuk, az 1921. évi XXXVI. tc. által megítélt 300 millió koronás keretből a vidéki városok összesen mindössze 40 millió korona erejéig részesültek. A fizetőeszköz rohamos elértéktelenedése következtében az építkezésekre szánt hitelkeret 1923 novemberére 40-42 milliárd koronára emelkedett.⁶⁴

Debrecen és a kormányzat immáron harmadik körös egyeztetése során a népjóléti miniszter 3010-1923. sz. augusztusi leirata 50 millió koronát kínált fel Debrecennek 25 egyszoba-konyhás kislakás építésére. A feltételek sokban hasonlítottak a korábbiakhoz: a város feladata volt a telket és a közműveket ingyen biztosítani, az állam pedig vállalta volna az építési költségek egészét, ami után a város 25 éven át 2,5%-os kamatot tartozott fizetni. A hozzájárulás fejében a lakások felét menekülteknek, illetve helyi tisztviselőknek kellett megkapniuk, a maradékkal a város szabadon gazdálkodhatott. A debreceni városi mérnöki hivatal 1923. augusztus 25-én tett jelentése szerint a megküldött vázlatok alapján időközben már csak hét darab egyszobás lakást lehetett volna építeni a támogatásból, továbbá jelezték, hogy a kijelölt telkek közművekkel való ellátása újabb 6 millió koronába kerülhet. Miután a város nem kívánt ekkora összeget fordítani közművesítésre, a közgyűlés utasította a városi Tanácsot, hogy keressen a kislakások számára a város belső területein, közművek mentén található telkeket. A közgyűlés ezután kérte az állami hitel felemelését 500 millió koronára, majd visszautalta az ügyet a városi Tanácsnak és a kérdést levette a napirendről.⁶⁵

A várva várt építkezések

Az *Egyetértés* című politikai napilap az 1924. június 14-én megjelent számában tájékoztatta a város közönségét a kislakások építésének megkezdéséről.⁶⁶ A Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium ekkor 1 milliárd korona kölcsönt folyósított Debrecennek, melyből annyi lakást kellett építenie, amennyit az összeg képes volt fedezni. A város a DMKE internátus mögötti, Bocskai téri telket ingyen bocsájtotta az építkezés rendelkezésére. A közművek itt már ki voltak építve. Mivel a város nem járult hozzá az építési költségekhez, az elkészült kislakások 60 évig az állam tulajdonában maradtak.⁶⁷ A kétemeletes épületben nyolc lakás

⁶³ MNL OL K 27 1923. ápr. 20.; MNL OL K 27 1920. ápr. 7.

⁶⁴ MNL OL K 27 1923. nov. 16.

⁶⁵ MNL HBM Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 550/23,826.-III.-1923. bkgy.

⁶⁶ Megkezdték a kislakások építését. Egy szobás manzard lakásokat is építenek. *Egyetértés*, 1924. június 14. 2.

⁶⁷ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 5153.-VII.-1924. bkgy.

kapott helyet, hat kétszobás és két egyszobás manzárd, tetőtéri lakás. A házat a budapesti Stabil Építő Rt. építette, helyi iparosok bevonásával.⁶⁸ Az 1924 őszére elkészült lakásokért összesen 66 kérvény érkezett a városi tanácshoz.⁶⁹ Egy ingatlan kiutalásának jogát a népjóléti miniszter magának tartotta fenn, a további hét lakás sorsa felett döntő debreceni városvezetést ez meglehetősen nehéz helyzetbe hozta. A hét lakás közül „csak” kettőt utaltak ki menekülteknek, a maradék öt lakást köztisztviselők kapták.⁷⁰ A kétszobás lakások éves bérleti díját 320, az egyszobásokét 200 aranykoronában határozták meg, három esztendőre.⁷¹

Az ország gazdasági helyzetének javulásával párhuzamosan, valamint a nemzetközi pénzpiacok elérhetővé válásával Debrecenben is elkezdődhettek a nagyobb volumenű építőipari beruházások.⁷² A város 1924-től számos kisebb-nagyobb külföldi kölcsönhöz jutott, melyek közül az első az amerikai Speyer és társa cégtől, a kormány közvetítésével 1925-ben felvett 900 ezer dollárnyi hitel volt, húsz évre szóló futamidővel.⁷³ Ezt követte egy 1,5 millió dollár értékű kölcsön a Magyar Általános Hitelbanktól, majd 1928-ban egy 3,4 millió dollár névértékű, szintén amerikai törlesztésű hitel a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bankon keresztül, 7,5%-os, 35 évre szóló kamattal.⁷⁴

A külföldi kölcsönök segítségével Debrecen „önerőből” kezdetet hozta a lakáskérdés megoldásához. 1925 őszén újabb négy kislakásos bérházát sikerült átadni, melyek az előző évben, az állam által építtetett bérház mellett kaptak helyet, és mind külsőben, mind elrendezésben megegyeztek azzal. A házakat szintén a Stabil Építő Rt. építhette, csaknem 4 milliárd korona összköltségen, miután a budapesti cég tette a legkedvezőbb ajánlatot a hat pályázó közül.⁷⁵ A vállalkozó

⁶⁸ *Z-i L-s [Zoltai Lajos]:* Az épülő Debrecen. A város és a Máv. új bérházai. Ipari iskolák. Debreczeni Képes Kalendárium 28. (1928) 111.

⁶⁹ Ekkor juthatott lakáshoz két menekült postatisztviselő és családja, ők mindaddig a Fűvészkert utcai iskola tantermeiben éltek.

⁷⁰ A városi tanács kiutalta a DMKE melletti kislakásokat. Menekültek és köztisztviselők kapták a lakásokat. Egyetértés, 1924. október 14. 3.

⁷¹ Megállapították a DMKE melletti kislakások bérét. Egyetértés, 1924. december 12. 2.

⁷² Nem csak a helyi önkormányzat és a kormányzat igyekezett a menekülteket és a helyi tisztviselőket fedél alá juttatni. Az 1920-as években a MÁV budapesti, illetve debreceni üzletigazgatósága saját tisztviselői és munkatársai számára összesen nyolcvan 2-3 szobás, illetve szuterénlakást építtetett Debrecenben. *Z-i L-s [Zoltai L.]:* Az épülő Debrecen i. m. 112–113.

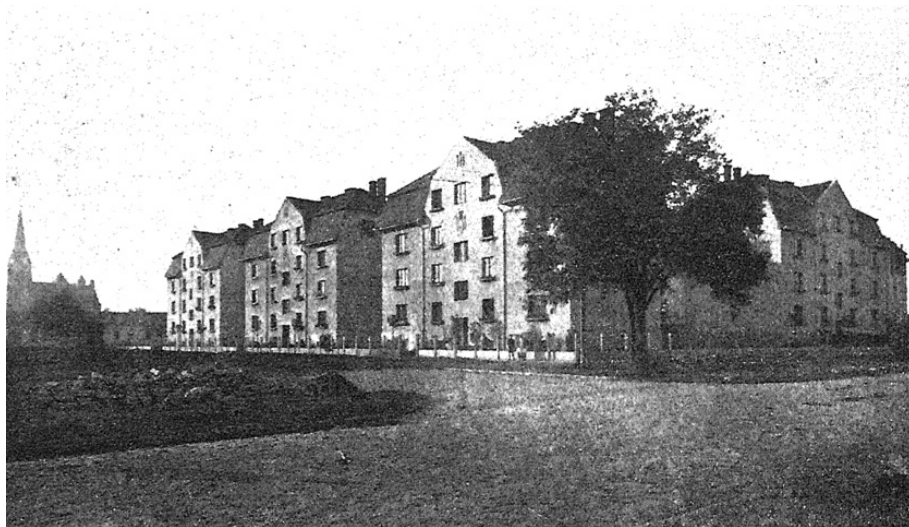
⁷³ Az úgynevezett Speyer-hitelből Hajdú vármegye városai közül Hajdúböszörmény 5000, Hajdúnánás 69 ezer, Hajdúszoboszló pedig 60 975 dollárnyi kölcsönt vett fel. A Pénzügyminisztérium 1925. december 14-én kelt kimutatása szerint már korábban öt magyar város is vett fel külföldi kölcsönöket: Győr, Békéscsaba, Nagykanizsa, Nyíregyháza és Debrecen. Debrecen 1924-ben 60 ezer svájci franknyi kölcsönt vett fel Genfben a *Société Financière Danubienne* nevezetű pénzintézetől, a Magyar Általános Hitelbank közvetítésével. Lásd A hatszázéves Debrecen. Szerk. Komoróczy György. Debrecen 1961. 141.

⁷⁴ *Véress Lajos:* Várospolitikai és a város fejlődése az 1920-as évek végén. In: Debrecen története i. m. 227–228.

⁷⁵ *Z-i L-s [Zoltai L.]:* Az épülő Debrecen i. m. 111.

kötelezettséget vállalt arra is, hogy az építkezéshez szükséges anyagokat debreceni gyárosoktól és iparosoktól szerzi be, valamint a munkálatok során elsősorban debreceni iparosokat és munkásokat alkalmaz. A Stabil Építő Rt. hozzájárult az építési összeg hitelezéséhez is, melyet Debrecen az 1926-os esztendőben térített vissza, miután a vonatkozó hitelműveletek lezárultak.⁷⁶ A városi Tanács a földszinti és az első emeleti lakások évi bérét 900, a második emeleti lakások évi bérét 800, a tetőtéri lakásokét pedig évi 300 aranykoronában állapította meg. A leendő tulajdonosok ugyan kérvényt nyújtottak be a bérösszegek mérséklése érdekében, kérelmüket azonban a közgyűlés elutasította, mondván, hogy a megállapított összeg egyébként sem képes fedezni az építkezésekre felvett kölcsön kamatait.⁷⁷

1. kép Az „u” alakzatban felépült öt Bocskai téri kislakásos ház (ma Faraktár utca), melyek közül egy az állam tulajdona volt

Forrás: *Z-i L-s [Zoltai L.]*: Az épülő Debrecen i. m. 108.

A munkaügyi és népjóléti miniszter jóvoltából Debrecen 1926-ban másodikban jutott 1 milliárd korona összegű kölcsönhöz, melyet a városvezetés egy újabb különálló kislakásos bérház létesítésére vett igénybe az 1925-ben épült öt Bocskai téri ingatlannal azonos kivitelben és méretekkel.⁷⁸ A kölcsönt 7,5%-os kamattal

⁷⁶ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 307/10,550–1925. VII. bkgy.

⁷⁷ Uo. 515/19,143/I.–1925. bkgy.

⁷⁸ Az 1925-ben épült kislakások homlokzati, illetve alaprajza. Forrás: MNL HBML IV. 1406.k. 58 d. 1925/140. A tervrajz elérhetősége: <https://bit.ly/3VULqtR>

1942-ig kellett a városnak visszafizetnie a Pénzügyi Központ számára.⁷⁹ Stern Imre budapesti építész meglehetősen kedvező, 648 millió koronás pályázata ugyanakkor lehetővé tette, hogy a város két bérházat is építhessen a Rakovszky utcában kiszemelt telekre. A fennmaradó 296 millió korona költségtöbbletet a város egy korábbi hitel fel nem használt részéből tudta fedezni.⁸⁰

A kormánytámogatással szerzett külföldi Speyer-kölcsön révén a városvezetés két magasabb komfortfokozatú bérpalotát is építhetett a belvárosban. Az egyik, egy kétemeletes bérház, a Fejér és Ritter debreceni építész cég közreműködésével épült fel, mintegy hárommilliárd korona költségen a Fűvészkert utca 2. szám alatt. Ebben hét 3-4 szobás lakást alakítottak ki. Ugyancsak az 1926-os évben kezdték el építeni a Szent Anna és a Batthyány utca sarkán található hatalmas, négyemeletes, neobarokk homlokzatú bérpalotát. A csaknem 12,5 milliárd korona fejében huszonnégyszobás lakás és 14 üzlethelyiség készült el a következő esztendőre.⁸¹

2. kép A Szent Anna és a Batthyány utca sarkán álló négyemeletes bérpalota a Varga utca és a Szent Anna utca sarkáról nézve

Forrás: *Z-i L-s [Zoltai L.]*: Az épülő Debrecen i. m. 109.

⁷⁹ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 456/17,332/17,064/17,144.-I.-1926. bkgy.

⁸⁰ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 920/29,455.-I.-1926. bkgy.

⁸¹ *Z-i L-s [Zoltai L.]*: Az épülő Debrecen i. m. 111.

1927-ben a városi Tanács műszaki osztálya által készített tervek alapján még további három kislakásos bérház épült: egy az egykori Dobozi-temető, egy a régi temető helyén, egy pedig a Szoboszlói út és Salétrom utca sarkán. A három háromemeletes épületben összesen 132 kislakást alakítottak ki, melyekből 60 volt egyszobás és 72 kétszobás, kamrával ellátva. A tervek szerint a lakásokhoz kilenc fürdőszobát, kilenc mosókonyhát és kilenc házmesterlakást építettek. Ez azt jelentette, hogy a lakók minden emeleten egy-egy fürdőszobában voltak kénytelenek osztozni, ami jelzi a lakások komfortszintjének csökkenését. A város 1 129 310 pengőből kívánta felépíteni a három épületet (14 116 375 000 korona),⁸² végül a Fejér és Ritter építész iroda 1 027 000 pengőért nyerte el a tendert. A munkálatok elkezdéséhez szükséges ideiglenes kölcsönt öt pénzügyintézet folyósította. A hitelezési idő így két évre szült, de a munkálatok végleges fedezetét a városvezetés egy később felvenni kívánt nagykölcsönrel akarta előteremteni.⁸³

3. kép Kislakások az egykori Dobozi-temető helyén (ma Hajnal utca)

Forrás: *Z-i L-s [Zoltai L.]*: Az épülő Debrecen i. m. 109.

Még be sem fejeződtek az építkezések, amikor 1927 nyarán már 280 családfő nyújtotta be pályázati igényét a kislakásokra, és az őszre tervezett átadásig naponta átlagosan 10-15 új kérvény érkezett a városházára.⁸⁴ Októberben több mint

⁸² MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 4805/5509.-VII.-1927. bkgy.

⁸³ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 250/10,280/11,450/11734/11,740/11,756/11,901/11,912.-VII.-1927. bkgy.

⁸⁴ Kétszáznyolcvan bérlő jelentkezett a városi lakásokra. Tiszántúli Hírlap, 1927. július 26. 6.

félezer igénylés közül kellett kiválasztani azt a szerencsés 132 családot, amelyik kis csúszás után, december elején költözhetett be új otthonába. A jelentkezők között 32 személy volt városi tisztviselő, 47 családfe állami tisztviselő és 38 pályázó vasutas. Eszerint az átadott kislakások 80%-ába helyi vagy állami tisztviselők költöztek.⁸⁵ A hatalmas érdeklődésnél és a köztisztviselők magas arányánál aligha kell meggyőzőbb bizonyíték a Debrecenben uralkodó lakáshelyzet kedvezőtlen állapotáról.⁸⁶

Miután Debrecen „önerőből”, azaz külföldi hitelek segítségével vágott bele az építkezésekbe, az állam nem tudta rákényszeríteni a városra azon akaratát, hogy az elkészült lakások legalább felébe menekültek („vagonlakók”) kerüljenek. Az 1924 őszen átadott lakások közül mindössze kettőről tudhatjuk biztosan, hogy azokat menekült családok kapták, a később elkészült ingatlanokról pedig nem rendelkezünk ilyen nyilvántartással. Az a tény azonban, hogy a debreceni városvezetés önállóan dönthetett az új kislakások sorsa felől, természetesen nem jelenti azt, hogy ne utaltak volna ki ingatlanokat menekülteknek is. Ezt az is valószínűsíti, hogy az 1927 októberében átadott kislakásokra jelentkezők között mindössze 32 városi tisztviselő volt, szemben a 85 állami tisztviselővel, akik között az akkori viszonyok ismeretében elképzelhetetlen, hogy ne lettek volna menekültek.

Kitekintés, összefoglalás

Ha értékelni szeretnénk Debrecen erőfeszítéseit a lakhatási válság enyhítése és a menekültek elhelyezésének érdekében, mindenképpen érdemes megvizsgálni más, főként vidéki városok e tárgyban tett intézkedéseit. Miskolcon 1920 és 1930 között csaknem 300 lakást építettek a menekültek és tisztviselők számára. A borsodi város elfogadta az 1921. évi 36. tc. feltételeit, így az 1922 tavaszán kezdődő építkezésekhez ugyanakkora összeggel járult hozzá, mint a kormányzat, és az ingatlanok felébe az előírtak szerint vagonlakó családokat helyezett el. A megnövekedett anyagköltségek miatt 1922 júniusára 14 millió korona helyett végül 16 millióért épült fel összesen 8 háromszobás, 42 kétszobás és 20 egyszobás melék helyiséggel felszerelt lakás.⁸⁷

A szombathelyi városvezetés 1922 márciusában döntött az állami kislakásépítő programban való részvétel mellett, és a 9 millió koronás, 2,5%-os kamatozású

⁸⁵ A városi kislakásokat kiosztotta a tanács. Tiszántúli Hírlap, 1927. október 1. 3.

⁸⁶ Szinte meg sem száradtak a lakások falai, amikor kiderült, hogy a közös fürdőszobákban nem helyeztek el fürdőkádakat, ezért a lakók panaszt tettek a városi Tanácsnál. Megoldásképpen gázfűtéses fürdőkádakat helyeztek el a sebtében fürdőszobákká alakított pincészetekben, melyek használati díját a város személyenként 20 fillérben határozta meg.

⁸⁷ *Szűts I. G.*: Barakkok i. m. 446.

államsegély mellé 7 millió korona önrészt szavazott meg. A Szombathelyre eső pénzösszeg előteremtésének érdekében az állam segítséget nyújtott a városnak, hogy kedvező kölcsönhöz jusson, 5,25%-os kamat mellett. Az építkezések végül 20 millió koronára emelkedtek, a többletköltségek pedig fele részben a várost, illetve az Országos Lakásépítési Miniszteri Biztosságot terhelték. A három kétemeletes lakóház építési munkálatai 1922 áprilisában kezdődtek, az utolsó kislakások 1922 novemberében készültek el. Egy-egy épületben 6 kétszobás és 12 egyszobás kislakás kapott helyet.⁸⁸

Miközben tehát Miskolcon 1922 nyarán már 70 kislakást átadtak, összesen pedig 54-et Szombathelyen, Debrecenben csak két évvel később, 1924-ben készült el az első, mindössze nyolc ingatlan. A debreceni városatyák 1921 decemberében meglehetősen könnyelműen utasították el az állam ajánlatát, és amikor 1922 júliusában, rádöbbenve siralmas helyzetükre mégis igénybe szerették volna venni a kormányzati támogatást, a 300 millió koronás állami hitelkeret már kimerült. Miután az 1923-as év tárgyalásai is kudarcba fulladtak, az állam úgy döntött, hogy a város által felajánlott telken egyedül épít lakásokat.

Debrecen városvezetése a végsőkig kitartott azon álláspontja mellett, miszerint a menekültek segélyezése és elhelyezése teljes egészében állami feladat, ezért a helyi gazdasági és politikai elitet tömörítő törvényhatósági bizottsági közgyűlés minden városi hozzájárulást a kormánynak tett egyfajta egyáltalán nem kötelező érvényű gesztusként értelmezett. Emiatt ragaszkodtak az állami kölcsön kamatmentességéhez, és ahhoz is, hogy a város fizetésektelensége esetén az állam vállaljon garanciát a Debrecenre eső törlesztőrészeket kifizetésére. Nem véletlen, hogy 1921 decemberében a közgyűlés csak az egyetemi lakások építéséhez járult hozzá, hiszen az a városra nézve semmilyen anyagi teherrel nem járt volna. Ezzel szemben a kormányzat egyfajta kollektív, minden törvényhatóságra és minden honpolgárra kiterjedő erőfeszítés jegyében szigorúan ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy a menekültek ellátása és elhelyezése „össz nemzet” feladat. (A városvezetés a későbbiekben felvett külföldi kölcsönökkel sem járt jobban, hiszen azok 7-8%-os kamatai rendre magasabbnak bizonyultak, mint amit korábban a kormány kedvezményesen biztosított volna városi önrész gyanánt.)

Debrecen vonakodó magatartására részben magyarázattal szolgálhat a térség 11 hónapig tartó román megszállása. Miután a román hadsereg 1920 márciusában elhagyta a hajdúsági várost, a törvényhatóság összes kárát 2 milliárd 345 millió koronában állapították meg.⁸⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy az 1921-ben meghirdetett állami lakásépítő program összesen 300 millió koronát

⁸⁸ *Melega M.*: Menekültlakások építése i. m. 89–93.

⁸⁹ *Perczel Olivér*: A Hajdúság román megszállása, 1919–1920. In: Történeti tanulmányok XXVI. Szerk. Bárány Attila – Novák Ádám – Szakács János – Véber Zoltán. Debrecen 2018. 211.

szándékozott országosan kislakások építésére fordítani, akkor szembeűnő, hogy olyan súlyos károk érték a térséget, amelyeket nem lehetett egyhamar kiheverni. De szerepet játszhatott az is, hogy az országos politikai elszigeteltségből az 1921-es év elején éppen kikászálódó városnak még nem volt meg a kellő érdekérvényesítő képessége a kormányzattal szemben, hogy kedvezőbb feltételeket tudjon kialakítani a maga számára.⁹⁰ (E két állítás érvényességének megítélését azonban csak Debrecen és további városok – mindenekelőtt Nyíregyháza – lakáspolitikájának összehasonlító vizsgálatával lehetne elérni.)

Annyi bizonyos, hogy a város és a kormányzat álláspontja a kérdésben később sem közeledett, ugyanis a közgyűlési jegyzőkönyvek között még 1927-ben is olvasni olyan, a kormányzatot korholó gúnyos megjegyzéseket, miszerint az állam által 1924-ben épített nyolc kislakással a város túl sokat „nem nyert”.⁹¹ A barakkok és a szükséglakások ügye azonban korántsem volt megnyugtató még a további években sem. Az OMH zárójelentése szerint 1924-ben még mindig 130 család, 451 fő élt a Nyulas, Salvator, illetve Bocskai téri barakktelepeken.⁹² Czimer Lajos törvényhatósági bizottsági tag 1928 nyarán a következőket írta a Salétrom laktanyánál álló szükséglakásokról és a Böszörményi úti deszkabódék-ról: „Megdöbentő képek tárulnak azok elé, akik bátorságot vesznek maguknak arra, hogy ezeket a nyomortanyákat megnézzék.”⁹³

A helyi sajtó rendszeresen beszámolt a kormány és a város közötti eredménytelen tárgyalásokról és előszeretettel hangoztatta, hogy Debrecen az egyetlen kintartó város az országban, amely nem hajlandó fejet hajtani a kormány igazságtalan és erőszakos lakáspolitikája előtt. Bizonyosan sokan voltak azonban, akik nem örültek a városatyák ilyesfajta „szabadságharcának”: az a többszer menekült, akinek nem állt módjában rokonoknál, ismerősöknél lakhatásra lelni. Sokan közülük még az évtized végén is lesújtó körülmények között, szükséglakásokban vagy deszkabarakkokban éltek. A város és a kormány, a „hatalmasok” vitája egyes egyedül az ő szenvedéseiket hosszabbította, értelmetlen módon.

⁹⁰ Az 1920 májusában kinevezett Hubert Ottó kormánybiztos-főispán támogatásával erőteljes támadás indult Debrecen régi vezetőivel szemben. Márk Endrét a kommün idején tanúsított magatartása miatt igazoló eljárására szólították fel, majd fegyelmi eljárás indult Rostás István rendőrkapitány, valamint Magoss György tiszti főügyész ellen. Utóbbi 1920 októberében fel is függesztették hivatalából. A kibontakozó konszolidáció segítségével végül 1921 elején sikerült mérsékelni a szélsőséges indulatokat. Áprilisban szabadságotlák a katolikus Hubertet, helyét pedig a református Miskolczy Lajos vette át. *Veress Géza*: A román megszállás és az ellenforradalmi korszak első évtizede, 1919–1931. In: Debrecen története i. m. 192–201.

⁹¹ MNL HBML Db. sz. kir. v. közgy. jkv.-ei 250/10,280/11,450/11734/11,740/11,756/11,901/11,912.-VII.-1927. bkgy.

⁹² *Petrichevich H. E.*: Jelentés i. m. 24.

⁹³ *Major Zoltán László*: Megjegyzések Debrecen város szociálpolitikájához az 1920–1944 közötti időszakban. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 16. Szerk. Gazdag István. Debrecen 1989. 83.

HOUSING TRIANON REFUGEES AND THE CONSTRUCTION OF SMALL
TENEMENTS AT DEBRECEN

By János Miklós Kollár

SUMMARY

According to the most recent research, following the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy about 450 000 Hungarians fled to mutilated Hungary from the areas that had been annexed to the successor states. The aim of the present paper is to present the efforts of Debrecen, the seat of Hajdú county, to give shelter to its share of refugees. The task was anything but easy. The town leaders were hindered, among many other difficulties, by the lack of sufficient housing as a result of the war, by an empty treasury due to the Romanian occupation, and by the rigid position taken by the government with regard to the refugee problem. Thanks to the protracted negotiations between the town leadership and the state, the first small tenements at Debrecen had been constructed by 1924 only, and as a result many refugees still had to live in the wooden huts of the barrack settlements at the end of the decade.